

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ЕКОЛОГІЗАЦІЯ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 504.062.2

Дзядикевич Ю.В.,
д.т.н., професор кафедри інженерного менеджменту
Куликовська І.М.
Тернопільський національний економічний університет

МЕХАНІЗМИ МЕНЕДЖМЕНТУ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Постановка проблеми. Важливим завданням природокористування є відновлення природних ресурсів, оскільки високий рівень концентрації промисловості в багатьох регіонах світу та інтенсифікація сільськогосподарського виробництва не завжди виважені з економічного погляду, а політика щодо розміщення й розвитку окремих галузей промисловості привели до надмірних технологічних навантажень на природні ресурси [1-9]. В умовах ринкової економіки найважливішою проблемою в системі природокористування є розроблення ефективних механізмів управління природозахисними заходами. В багатьох країнах світу для вирішення цієї проблеми вводяться екологічні податки, плата за користування природними ресурсами, пільги при кредитуванні ресурсозберігальних технологій тощо [4]. В основу екологічної політики економічно розвинутих країн покладено три принципи:

- принцип профілактики – створення нових державних проектів і приватних компаній, які не дають можливості виникнення ускладнення будь-яких екологічних проблем;
- принцип відповідальності – посилення відповідальності забруднювачів навколишнього середовища;
- принцип кооперації – з метою розв'язання екологічних проблем узгоджено працюють держава, приватний сектор і громадськість [3].

Завданням законодавства про охорону довкілля є регулювання відносин у галузі охорони, використання та відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій і природних об'єктів, пов'язаних із історично-культурною спадщиною.

Підтримання екологічної рівноваги на території України є обов'язком держави, а тому й контроль за станом природокористування здійснюється на державному рівні [1,2]. Державна система управління має свої специфічні принципи, які зумовлені особливостями об'єкта управління, а саме:

- єдність екологічного і технологічного підходів;
- комплексне вирішення питань раціонального використання природних ресурсів і охорона довкілля;
- облік зональних можливостей розміщення виробництва та використання природних ресурсів, які вимагають диференційованого підходу до вирішення проблем щодо природокористування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми природокористування присвячені роботи Качана Є.П., Шматька В. Т., Шевчука Л.Т., Манів З.О., Гавриленко О.П. та ін. Однак, у роботах недостатньо висвітлені механізми управління природокористування та інструменти їх впливу, що зумовлює необхідність подальшого їх детального вивчення.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз основних складових механізму управління природокористування, що забезпечують його раціональне використання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Довгий час природокористування в країні було безкоштовним, тобто підприємства використовували землю, воду та інші природні ресурси, а також забруднювали довкілля безкоштовно. Лише у випадку сильного забруднення з катастрофічними наслідками для навколишнього середовища підприємства виплачували штрафи, але не завжди. Така безвідповідальність зумовлювала нераціональне використання природних ресурсів.

З метою заохочення підприємств до дбайливого використання ресурсів і відшкодування державі частини витрат на охорону довкілля, з 50-х років минулого століття поступово впроваджується плата за окремі види ресурсів, які використовують підприємства у своїй господарській діяльності. На початку 90-х років була запроваджена платність природокористування, що передбачає плату за практично всі природні ресурси, за забруднення навколишнього природного середовища, розташування в ньому відходів виробництва та за інші види нанесеної шкоди довкіллю. При цьому, плата за надлімітне використання та забруднення в декілька разів перевищує плату за використання та забруднення в межах встановлених нормативів (лімітів).

Лімітування природокористування – це дієвий елемент механізму охорони довкілля. Існують підприємства, які з погляду екології краще було б закрити або перепрофілювати, тобто перевести на випуск іншої продукції, що завдало б менше шкоди навколишньому середовищу. Наприклад, целюлозопаперовий комбінат можна перепрофілювати в меблеву фабрику. Проте, економічно, а часом і соціально, це не завжди реально, оскільки підприємство може бути постачальником потрібних суспільству товарів і робочих місць. У цьому випадку, його діяльність у галузі природокористування деякий час регулюється не нормативами ГДС та ГДВ, а індивідуальними лімітами.

Незважаючи на досконалість інженерних методів охорони природи та природоохоронного законодавства, підприємства не будуть їх використовувати, якщо це буде їм невигідно. Слід зауважити, що власне природоохоронна діяльність не дає прибутку підприємствам, за винятком утилізації відходів, які одержують у процесі очищення стічних вод і газів, що викидаються в атмосферу. Більшість вловлених речовин є цінною сировиною (сірка, вуглець, пил кольорових металів тощо) і можуть бути використані при виробництві продукції, сприяючи отриманню додаткового прибутку. Однак, устаткування для вловлювання цих речовин і підготовка їх до подальшого використання часто вимагають таких видатків, які перевищують весь прибуток від продажу виготовленої продукції. Другою причиною відсутності зацікавленості підприємств у природоохоронній діяльності є часта розбіжність часу забруднення або завдання шкоди навколишньому середовищу в іншій формі з моментом відшкодування збитків. Наприклад, вирубування лісів найсильніше відіб'ється на економіці в майбутньому, а в поточному році навіть може дати прибуток. Забруднення повітря, води та продуктів харчування, особливо радіаційне, може відбитися на нашому здоров'ї через декілька років або десятиріч, а люди схильні більше думати про нинішній день, ніж про майбутній, не замислюючись, що для усунення збитків у майбутньому будуть потрібні кошти, які значно перевищуватимуть прибуток, отриманий шляхом порушення законів екології. Ще однією причиною того, що підприємства не дуже зацікавлені реалізовувати заходи з охорони довкілля, є неузгодженість між підприємствами-отруювачами та підприємствами-реципієнтами, котрі зазнають найбільших збитків від забруднення навколишнього середовища. Основними забруднювачами є хімічна, нафтохімічна, металургійна, целюлозно-паперова галузі та енергетичний комплекс.

Важливим завданням держави є створення таких умов діяльності підприємств, за яких вони змушені займатися природоохоронною діяльністю, або були б матеріально зацікавленими у реалізації заходів у цьому напрямі. Цей шлях передбачає застосування адміністративного механізму управління, котрий ґрунтується на встановленні норм, стандартів, правил природокористування та відповідних планових показників підприємства із охорони довкілля, а також юридичну відповідальність, яка передбачає дисциплінарне, адміністративне, матеріальне та карне покарання.

Однак, адміністрування, що не пов'язане з матеріальною зацікавленістю, не може змусити підприємство постійно, ефективно і дбайливо ставитися до довкілля. З другого боку, економічні методи, не підсилені безпосереднім примусом у найбільш важливих екологічних проблемах, також не завжди забезпечують необхідний якісний рівень і терміни здійснення природоохоронної діяльності. При цьому слід врахувати, що деякі адміністративні та економічні методи переплітаються. Наприклад, штраф – це як адміністративний, так і економічний захід, а встановлення лімітів на користування та забруднення природних ресурсів спирається на такий адміністративний захід як нормування. Тому, найкращих результатів досягають при розумному поєднанні економічної зацікавленості з достатньо жорстким контролем і позаекономічним примусом. Одним із важливих методів економічного управління є фінансування, тобто надання грошових коштів на чітко визначені природоохоронні заходи. Джерелами фінансування можуть бути бюджетні кошти, власні кошти підприємств, банківські кредити і різні екологічні фонди.

Створення екологічних фондів також є одним із економічних методів управління у природокористуванні. Під фондами слід розуміти установи, які надають будь-яку матеріальну допомогу та самі грошові кошти, а також їх джерела. Наприклад, в екологічні фонди надходять платежі всіх підприємств за природокористування. Потім ці кошти видаються на проведення невідкладних і дорогих природоохоронних заходів. Крім цього, підприємства можуть робити внески у фонди екологічного страхування. Важливим економічним методом управління є правильне застосування матеріального стимулювання – це забезпечення зацікавленості, вигідності для підприємства у природоохоронній діяльності. При цьому передбачається застосування не лише заохочувальних заходів, але й покарань.

Заохочувальні заходи – це:

- встановлення податкових пільг (сума прибутку, з якого стягується податок, зменшується на величину, що повністю або частково відповідає природоохоронним видаткам);
- звільнення від оподаткування екологічних фондів і природоохоронного майна;
- застосування заохочувальних цін і надвишок на екологічно чисту продукцію;
- застосування пільгового кредитування підприємств (зменшення відсотків за кредит або безвідсоткове кредитування).

До покарань підприємств можна віднести: запровадження спеціального додаткового оподаткування екологічно шкідливої продукції та її видів, що випускаються із застосуванням екологічно небезпечних технологій; штрафи за екологічні правопорушення.

Оцінку діяльності підприємств щодо використання природних ресурсів можна зробити на підставі впровадження механізму стимулювання, за якого сума прибутку, одержаного підприємством від утилізації відходів, пільг оподаткування, кредитних пільг і надвишки до ціни на продукцію, повинна бути більшою від витрат підприємства на природоохоронну діяльність. Це свідчить про те, що ефективна природоохоронна діяльність дозволяє збільшувати прибуток підприємства і він залишається в його розпорядженні. У випадку, якщо сума витрат підприємства за: наднормативне використання природних ресурсів, наднормативне забруднення довкілля, розташування відходів виробництва у навколишньому середовищі, додаткове екологічне оподаткування та штрафи є більшою, ніж видатки підприємства на природоохоронну діяльність. Це свідчить про те, що підприємство намагається заощаджувати на природоохоронних видатках в результаті економічна ефективність від його діяльності знижується.

Висновки з даного дослідження. Таким чином, застосування ринкового механізму охорони довкілля, який охоплює державне регулювання та низку інструментів впливу на економічні інтереси підприємства, сприяє ефективності використання природних ресурсів.

Література

1. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища (в ред. від 18 листопада 2012 року) [текст] / Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41.
2. Господарський кодекс України (в ред. від 22 березня 2012 року) [текст] / Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 435.
3. Дорогунцов С.І. Екологія. [текст] : підручник / С. І. Дорогунцов, К.Ф.Коценко, М.А.Хвесик. – К., КНЕУ. –2005. – 371 с.
4. Руденко В.П. Природно-ресурсний потенціал України [текст]. / В. Руденко – К. : Либідь. – 2004. – 168 с.
5. Бочачов В В. Необхідність підвищення екологічної безпеки в Україні [текст] / В.Бочачов // Економіст. – 2008. – № 9. – С. 12-14.
6. Трегобчук В. Ресурси – екологічна складова національної безпеки [Текст] / В. Трегобчук // Економіка України. – 1999. – № 2 – С. 4-15.
7. Поповкін В.Н. Регіонально-цілісний підхід в економіці / В.Н. Поповкін. – К. : Наукова думка. – 2003. – 210 с.
8. Горленко Й.А. Проблеми комплексного розвитку території [Текст] / Й.А. Горменко, Л.Г. Руденко, С.Н. Малюк. – К. : Наукова думка. – 2004. – 296 с.
9. Царенко О.М. Основи екології та економіки природокористування [Текст] / О.М. Царенко, О.О. Несветов, М.О. Кадацький. – Суми: Університетська книга, 2004. – 400 с.